

СТЫЛІСТЫЧНАЯ МАТЫВАВАНАСЦЬ УЖЫВАННЯ КАНСТРУКЦЫЙ ДЫЯЛЕКТНАГА СІНТАКСІСУ Ў МАСТАЦКАЙ ПРОЗЕ ІВАНА ПТАШНІКАВА

Сучасныя беларускія празаікі шырока выкарыстоўваюць у сваіх творах дыялектныя моўныя сродкі, якія выдзяляюцца стылістычна ў працэсе непадрыхтаванага, нязмушанага маўленчага патоку. Такія сродкі, асабліва на сінтаксічным узроўні, у мастацкім тэксце выступаюць эквівалентамі дыялектных канструкцый: і першым, і другім уласціва свабода як у структурным афармленні, так і ў выкарыстанні іх як гатовых сродкаў. Разам з тым, дыялектныя канструкцыі, якія ўжываюцца ў мастацкай прозе, істотна адрозніваюцца ад сваіх эквівалентаў. Першая група адрозненняў заключаецца ў форме арганізацыі супастаўляльных адзінак, хаця і суб'ект гаворкі, і аўтар мастацкага твора могуць творча адносіцца да формы выказвання. Аднак калі ў дыялектнай мове яна не з'яўляецца абавязковай (хоць і дапусцімай), то ў мастацкім творы заўсёды мае месца ўстаноўка на форму, што тлумачыцца адсутнасцю ў апошнім мімікі, жэстаў, інтанацыі, якія дапаўняюць змест і перадаюць суб'ектыўныя адценні. Другая група адрозненняў закранае функцыянальны аспект супастаўляльных адзінак. Функцыя дыялектных канструкцый галоўным чынам інфарматыўная. У мастацкім жа творы згаданыя адзінкі вызначаюцца функцыянальнай шматпланавасцю: яны ствараюць размоўную экспрэсію, перадаюць каларыт пэўнай мясцовасці, выступаюць сродкам індывідуалізацыі персанажаў і інш. Менавіта таму такія канструкцыі набылі пашырэнне ў простаі і няўласна-простаі мове герояў.

Багаццем адзінак дыялектнага сінтаксісу вызначаецца і мастацкая проза Івана Мікалаевіча Пташнікава, аўтара апавесцей “Лонва”, “Тартак”, “Найдорф”, раманаў “Мсціжы”, “Алімпіяда” і інш. Творча падыходзячы да апісання праблем сучаснай вёскі і яе нядаўняга гістарычнага мінулага, асабліва перыяду Вялікай Айчыннай вайны, пісьменнік за кошт згаданых адзінак не толькі дасягае натуральнасці, праўдзівасці апісання, але і здзяйсняе сваю мару – захаваць і данесці да нашчадкаў жывую народную гаворку. У многім гэта дасягаецца за кошт ужывання сінтаксічных адзінак з пропускам структурных элементаў, аформленых пад уплывам тэндэнцыі вуснага маўлення да максімальнай перадачы зместу пры мінімальнай затраце моўных сродкаў. Такія канструкцыі, пашыраныя на Лагойшчыне, радзіме пісьменніка, характарызуюцца наяўнасцю хаця б адной нерэалізаванай абавязковай валентнасці, што кампенсуецца сродкамі мікра- і макракантэксту, а таксама сітуацыяй выказвання. Мэтазгодна выдзеліць сярод іх тры разнавіднасці: 1) канструкцыі з незамешчанымі сінтаксічнымі пазіцыямі асобных моўных кампанентаў, 2) канструкцыі з кампрэсіяй прэдыкатыўнай часткі, 3) канструкцыі з пропускам падпарадкавальных злучнікаў ці злучальных слоў як спецыяльных моўных паказчыкаў сэнсавых адносін.

Сярод канструкцый першай разнавіднасці пашыраны пропускі дзейніка, выказніка і дапаўнення ў простых сказах ці прэдыкатыўных частках складаных сказаў. Так, у творах пісьменніка мае месца афармленне як няпоўнага сказа думак героя, калі дзейнік называецца ў папярэднім кантэксце: *Адтуль, махаючы хусткай, бегла дарогай у вёску дача, ён* (Андрэй Вялічка) *пазнаў. “Згледзела на двары...” — падумаў ён.* (Мсціжы). Своеасаблівай мадыфікацыяй такіх сказаў з’яўляюцца структуры, прапушчаны дзейнік у якіх аналагічны дапаўненню папярэдняга поўнага сказа ці прэдыкатыўнай часткі: *Валерку прынясло. Тырчыць дзень-ноч з Ратнікавым у кабіне, не вылазіць. Як сабака верны, кінуўся на чужога.* (Алімпіяда).

Найбольш блізкія да дыялектных сістэмна-няпоўныя сказы з прапушчаным выказнікам. Такія канструкцыі распаўсюджаны пераважна ў дыялагічнай мове герояў і абазначаюць загад у адносінах да другога персанажа або ўказваюць на імгненнасць дзеяння: -- *На зямлю! Дзяцей на зямлю!.. – закрычаў Махорка, не чуючы сямога сябе, і пабег, сагнуўшыся, назад да падвод.* (Тартак). *Такі гуд запомніўся на ўсё жыццё... Ідзеш, пачуеш, станеш адразу і – галаву ўгару.* (Найдорф). Менавіта такія канструкцыі ўжываюцца ў дыялектнай мове: -- *Сюды! На вокны лій! На вокны! Пясок ні нада. Пясок на ганак!* (Запісана ў в.Кухарава Глыбоцкага р-на Віцебскай вобл.). *А ідзе берагам чалавек, у капелюшы, у тапачках, з вудамі, бабы вылецелі – і за яго.* (Запісана ў в. Кукшэвічы Дзяржынскага р-на Мінскай вобл.).

З дыялектнай мовы ўзяты і канструкцыі, якія ўключаюць дзейнік і лексему *дзе*. Пераважаючы ў дыялогу, яны падкрэсліваюць катэгарычнасць запытання герояў у надзвычайных умовах: *Ён* (Яхрэм Жаваранка) *махнуў на лбе рукавом і ступіў зноў да жонкі: -- Дзе Валодзя? Дзе дзеці? Што ты ад мяне хаваеш?* (Найдорф).

Для больш дэталёвага апісання праявіў выкарыстоўвае пропуск выказніка і ў даданай параўнальнай частцы: *Ціснула за грудзьмі, дыхаць трэба было кораценька і рэдка – хапаць паветра, што рыба на пяску.* (Алімпіяда).

У мастацкай прозе І.Пташнікава нярэдка і сінтаксічныя адзінкі з няпоўнай кампрэсіяй прэдыкатыўнай часткі. Адным з распаўсюджаных яе тыпаў выступаюць структуры, у якіх пра наяўнасць прэдыкатыўнай часткі “сігналізуе” недапасаванае азначэнне, выражанае спалучэннем “прыназоўнік ад + назоўнік роднага склону”: *Пералезла Вандзя плот ад вуліцы і пабегла гародам пад прызбу.* (Тартак). Кампрэсіўная даданая частка ў такіх сінтаксічных адзінках удакладняе, як правіла, месцазнаходжанне гаспадарчых пабудоў адносна іншых аб’ектаў: вуліцы, двара, агарода.

З дыялектнай мовы праявіў “запазычыў” няпоўную кампрэсію прэдыкатыўнай часткі з мадальным значэннем пажадання: *Алімпіяда пачула, як ціснула ў грудзях... Яна ўхапілася адной рукой за нажутку, другой за бліскучы брыж. Яшчэ горш закруцілася сцяна з адчыненымі дзвярыма. Каб, здаецца, выпрастацца, стаць каля ложка...* (Алімпіяда).

Трэцяй разнавіднасцю структур з пропускам з'яўляюцца сінтаксічныя адзінкі, у якіх прапушчаны падпарадкавальныя злучнікі ці злучальныя словы – паказчыкі сэнсавых адносін у кантэксце. Такія структуры ўяўляюць сабой адну з найбольш пашыраных асаблівасцей дыялектнага сінтаксісу. Іх адсутнасць прыводзіць да афармлення бяззлучнікавай канструкцыі – складанага сказа з прапушчаным падпарадкавальным злучнікам ці злучальным словам паміж разнатыпнымі часткамі, які, будучы структурным аналагам канструкцыі дыялектнай мовы, па сямантыцы адпавядае літаратурнаму са злучнікавай залежнасцю.

У мастацкай прозе пісьменніка шырока ўжываюцца двухчленныя сінтаксічныя канструкцыі, якія складаюцца з галоўнага і залежнага прэдыкатыўных комплексаў (ПК); прычым апошні з іх мае пераважна прычиннае, тлумачальнае, субстантыўна-азначальнае і дэтэрмінатыўна-часовае значэнне. Акрамя таго, у дыялектнай мове пераважаюць структуры з супадзеннем дэнататаў дзейнікаў, г.зн. суб'ектам апісаных у ПК дзеянняў з'яўляецца адна і тая ж асоба. У літаратурнай жа мове, наадварот, больш распаўсюджаны бяззлучнікавыя канструкцыі з несупадзеннем дэнататаў дзейнікаў. Іван Пташнікаў ужывае канструкцыі як першага, так і другога тыпу, прычым залежны ПК мае пераважна прычиннае значэнне: *Таня Насту не бачыла, не даваў Алёшаў конь.* (Тартак). *Мужчыны і самі туды пайшлі, там плацілі грошы.* (Лонва).

Перадачы дынамічнага, натуральнага апавядання садзейнічаюць і бяззлучнікавыя канструкцыі з залежным ПК дэтэрмінатыўна-часовага характару: *Ён* (Анатоль Завішнюк) *сказаў, што ведае, нават добра ведае, тады яна* (Грасыльда) *зноў доўга маўчала.* (Лонва). У мастацкай прозе І.Пташнікава больш пашыраны структуры такога тыпу з прэпазіцыйным залежным ПК, які характарызуецца наяўнасцю дзейніка, што адсутнічае ў наступным ПК.

Ужыванне бяззлучнікавых канструкцый з залежным прэдыкатыўным комплексам субстантыўна-азначальнага характару матывуецца жаданнем пісьменніка весці апісанне з дапамогай простых, а не складаназалежных сказаў, не ўласцівых дыялектнай мове. У такіх выпадках залежны ПК паясняе толькі адзін моўны кампанент галоўнага: *Цяпер усе ведалі – Чаркашын сарваўся на Жэньцы.* (Лонва). Як апорнае слова ў галоўным ПК, што ўключае спасылку на героя, выступаюць звычайна дзеясловы пачуццёвага ўспрыняцця, якія знаходзяць сэнсавую развязку ў залежным ПК. Калі ж ў якасці апорнага слова выступаюць дзеясловы думкі і маўлення, то сямантычны акцэнт робіцца менавіта на іх і адпаведна на галоўным ПК.

Аўтарскай мадыфікацыяй бяззлучнікавых канструкцый выступаюць шматкампанентныя сінтаксічныя адзінкі, у якіх адсутнічаюць два падпарадкавальныя злучнікі: *Магазін быў закрыты другі дзень: Нінка паехала да Рамана – званілі па тэлефоне.* (Мсціжы).

Пропуск падпарадкавальных злучнікаў ці злучальных слоў дазваляе чытачу сканцэнтраваць увагу на сямантычна важных кампанентах тэксту (кантэксце), надаць яму натуральнасць і дынамізм. Акрамя таго, дадзены

прыём садзейнічае лакалізацыі выказвання, моўнай індывідуалізацыі герояў і г.д.

Такім чынам, Іван Пташнікаў шырока выкарыстоўвае ў сваіх творах уласцівыя дыялектнай мове сінтаксічныя адзінкі з пропускам структурных элементаў, якія характарызуюцца багатымі функцыянальна-стылістычнымі магчымасцямі.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ